

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARININ KORUNMASINA YAKLAŞIM

Dr.Ergun GÜRPINAR*

Her canlı varlık belirli bir ortamda yaşamakta ve gereksinimi çevresindeki madde ve kuvvetlerden sağlamaktadır. Canlılar ile buldukları ortam arasında karşılıklı ilişkiler son derece önemli ve anlaşılması zaman zaman mümkün olmayacak kadar giriftir. Teknolojik ilerleme çevre sorunlarını hızlandırdığı gibi doğal kaynakların tüketilmesini, bozulmasını ve kirlenmesini de arttırmıştır. Doğanın aşırı kirlenmesinden dolayı kültür ve tabiat varlıklarının da hızla yitirildiği gözlenmektedir.

Eko-sistemdeki dengenin bozulmasıyla ortaya çıkan sorunların toprak üzerinde etkileri de son derece hızlanmıştır, dolayısıyla doğal denge bozulmuştur. Haliç, İzmir örneğinde olduğu gibi çevreyi koruma bilgisi, anlayışı, görgüsü de önemli derecede kaybolmuştur.

Örneğin; zararlılarla mücadele ilaçlarının düşünülmeden kullanılması neticesinde toprak içi mikroorganizma dengesi bozulduğu gibi böcek, kuş, balık gibi canlıların beslenme zinciri de etkilenmektedir. Dünyada nesli tükenmiş olarak kabul edilen kuşların özel bakımla çoğaltılmasına çalışılmaktadır. Göçmen kuşlar arasında yer alan ve Afrika kökenli olan

Kelaynaklar binlerce kilometre uçtuktan sonra Birecik, Gebze, Bilecik gibi yörelerde konaklamaktadırlar.

Geniş tarım alanlarındaki böceklerin bünyelerinde bulunan pestisil ve D.D.T. oranının artması ile kelaynakların tarla böcekleri ile beslenmesi sonucu öldükleri uzmanlar tarafından ifade edilmektedir.

Bu örnekten de görüldüğü gibi doğadaki canlı ve değerli varlıkları korumak için geniş bir perspektif içinde düşünmek gerekmektedir.

Örneğin; radyoaktif maddelerin deniz, göl, nehirlerle bırakılması sonucu doğal denge tahrip olmakta ve çevreyi tehlikeli hale getirmektedir. 1975'li yıllardan sonra çoğalan asit yağmurları, ağaç yapraklarının yanmasına ve yeşil örtünün bozulmasına neden olmaktadır. Asit yağmurları diğer canlı ve cansızları da etkilemektedir. İfade edildiği gibi doğal zenginliklerin, kültür varlıklarının korunabilmesi için planlama önemlidir.

PLANLAMA

- Doğal veriler envanteri
- Yapay düzenlemeler
- Yapay düzenleme ile doğal veriler arasında hijyenik dengenin bilimsel olarak sağlanması aşamalarını kapsar.

Doğada canlıların kendi aralarında ve fiziki çevre ile olan ilişkileri onların sağlıklı gelişmesine imkan veriyorsa doğal denge temin edilmiştir, aksi bir durum gözlenirse denge sağlanmamıştır. Dolayısıyla eko-sistem halkaları içinde bozulmalar başlamıştır. Bu zincirin en önemli halkası insandır. İnsanlar yaşam ilişkileri içinde teknolojinin gelişmesi ile doğal kaynakları aşırı kullanarak doğal çevre içinde yapay bir çevreyi hızla oluşturmuşlardır. Bunun sürekliliği devam ettikçe kültür varlıkları, doğal ve biyolojik zenginlikleri de bozmuştur. Özellikle M.O. 9. yüzyılda Van çevresinde yerleşmiş olan Urartuların toprakları Asurlular tarafından istila edilmişti. Asur kitabelerinden öğrenildiğine göre şehirler yakılmış, yağmalanmış, insanlar öldürülmüş ve saz kadar sık olan ormanların hemen hemen hepsi yakılmış.

O tarihlerden başlayan rüzgar ve su erozyonu bugün o bölgeyi aşırı erozyon bölgesi olarak ilan etmiştir. Bilindiği gibi insan evrimleşmesini sürdürmek zorundadır, şu halde insanın hedefi doğaya hükmetmek değil, doğayı anlayıp onu tahrip etmeden kullanım yollarını

* I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

bulmaktır, bu cümleye açıklık kazandırmak için şu örneği verebiliriz.

Bitki örtüsünün yok edilmesi bazı uygarlıkları da sarsmıştır. Hitit uygarlığının İç Anadolu'daki yerleşim merkezlerinin çevrelerinde bu gün göz alabildiğine yozlaşmış bozkırlar uzanmaktadır. Fakat Hitit medeniyetinden bize ulaşan eserlerinden şunları anlıyoruz ki, ünlü Hitit geyiği (geyik bozkır hayvanı değildir) ormanda yaşayan bir hayvandır. Orman ve bozkır karışımı yaşam ortamını benimseyen arslan üçbin yıl öncesine kadar Anadolu faunasının bir türü idi ve o devride ortamının bu türleri yaşatacak bir yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bugün bu bölgeler ve rehabilitasyonu çok yavaş olan alanlardır.

Dünyanın ilk üniversitelerinden biri olarak kabul edilen Harran yüzyıllar önce öğrenim yaptığında çevresinde güneş sızdırmayan meşe ormanları ile kaplı idi. Bugün ise güneş altında kavrulmuş bir alan olarak görülmektedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi kullanım şekilleri bilgisizce, dengesizce yapıldığı için toprağın kullanımı değiştiği gibi bölgenin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinde de değişimler söz konusu olmuştur. Dünyamızda Flora ve Fauna ve mikroorganizmalar'daki zayıflamalar çevre sorunlarını daha tehlikeli boyutlara itmektedir. Bu zararları önlemek amacıyla 1453'de Fatih Sultan Mehmet ve Cumhuriyetin kuruluşu içinde Kemal Atatürk'ün çeşitli şekilde genelgeler yayınlayarak ormanların, yeşil örtünün amaç dışı kullanılmasına müsaade edilmemiştir.

Çevre ve doğal zenginliklerin korunması amacıyla Fatih Sultan Mehmet, Haliç için çıkarttığı fermanla Haliç'in her iki yakasında Kadırga, sandal yapımını yasaklamış, keçi ayaklıların her iki yamaçtan aşağıya indirilip olatılmasına da müsaade edilmemiştir. Meyilli yamaçlardan toprak akışını önlemek için eğrelti otunun ekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu ifadeler bize açık olarak şu mesajı iletmektedir. Doğal zenginliklere verilen önem ve onların korunması için alınmış olan önlemlerdir.

Doğudaki kaynakların sınırsız olmadığı aşırı kullanım karşısında bitebileceği hele kullanım esnasında yenileme iyileştirme imkanları göz ardı edilirse yerine yenisinin konması pek mümkün olmamaktadır.

Hemen aklımıza şöyle bir soru gelmekte;

Doğayı niçin korumalıyız?

Yukarıda verdiğimiz örnekler doğanın korunmasını gerektiren faktörler olarak önemlidir. Bu sebeble her şeyden önce insan yaşamını sürdürmek için doğayı korumalıyız. Besin, oksijen ve su'dan yoksun olarak yaşamamız mümkün değildir. Şayet doğayı haddinden fazla kullanıma açmazsak canlı doğa herşeyden önce büyük bir yenileme ve onarma güç ve yeteneğine sahiptir. Günümüze kadar dünyamız üzerinde milyarlarca insanın yaşadığı hesaplanmışsa da diğer canlılar pek hesaba katılmamış sadece bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin; 1926 yılına kadar penisilin sadece bayat yiyeceklerin üzerindeki küf olarak bilinirken bugün tıp dilinde yerini ve kullanım şeklini bilmeyen yoktur. 1970'li yıllarında "Abelone" adı verilen bir çeşit deniz salyongozunun kanında bulunan bir maddenin ilaç sanayinde en kuvvetli antibiyotiklere bağıklık kazanmış stafilokok bakterilerine karşı son derece etkili olduğu anlaşılmıştır. Yalnız suların aşırı kirlenmesi ile dünya ilaç piyasası zor durumda kalmıştır. Arizona'da yetişen bir kaktüs türü üzerindeki mamun kaynama noktasının çok yüksek olduğu anlaşılmış ve bu kısmın ağır sanayi makinalarının yağlanmasında kullanılmaya başlanmıştır. Gereklidir ki sanayii faaliyetlerinde bir girdi malzemesi olarak kalsın (doğanın korunması gerekli ki kaktüs yaşamını sürdürsün) Bal kuşunun, borozan çiçeklerinden uzun gagası ile bal çekmesi insanlarda yeni bir buluşun kapısını aralamıştır. Helikopterin havada istenilen yükseklikte durması veya sağa sola kayma fikri oluşmuştur. Radar aygıtının oluşunda yarasalardan büyük ölçüde yararlanıldığını ilgili bilim dallarının uzman kişileri tarafından ifade edilmektedir. Bu konularda örnekleri derinleştirmek, çoğaltmak mümkündür. Ancak insanlar tüm ego-sistemi içinde bazı canlı türlerinin işlevlerini bilmeden onlara zarar vermekte ve yok etmektedir. 1930'lu yıllarda Güneydoğu Anadolu bölgesinde yılanların yok edilmesi için geniş bir mücadele başlatılmıştır. Ve sonuçta başarılı olunmuştur. Ancak bir iki yıl içinde aşırı fare sürüleri ile tahıl ürünleri büyük ölçüde zarara uğramıştır. Bunlardan şu netice ortaya çıkmaktadır: Ekolojinin kurallarına göre sınırlama, bağıklık, üreme gibi ekolojinin denge prensibinin arzuya, isteğe göre bozulması ile kısa zamanda zararın oluştuğu izlenmektedir.

30 yıl kadar önce Afrika'da su aygırları gereksiz yere yok edilmiştir, fakat bir süre sonra o bölgede şiztosomiasis hastalığı salgını hale gelmiştir. Araştırmalar sonunda su aygırlarının nehir, ağzlarında göl kenarlarında ağır gövdeleri ile çamura girip çıkmaları çamur içinde açtıkları derinlikler veya nehir ağzlarında yaptıkları kanallar sayesinde suya verdikleri hareket suyun akışını düzenlediği için şiztosomiasis

hastalığını taşıyan salyangozların üremesi dengeli halde kalıyormuş. Görülüyor ki, doğayı korumak, dengede tutmanın esas önemli gerekçesi doğadaki canlıların genetik kaynak niteliğine sahip olmalarıdır. Halen kültüre alınmış bulunan ve besin stoklarımız olmak üzere topluma sayısız yarar sağlayan bitki ve hayvanlar bakterisi ve mantarların hepsi önceleri yabancı idiler. Bilim ve ilerleyen teknolojinin gelişimi ile uyumlu olarak yabancı olan organizmaların bir çoğunun insana daha yararlı hale sokulmasına çalışılmış ve başarılmıştır. Ancak bunlar doğadaki canlıların yaşayor olmaları koşuluyla gerçekleşmektedir.

Sentetik yapılan örneklerin insan vücudunda yan tesirleri kısa zamanda ortaya başka sorunları da peşine katarak çıkmaktadır (çeşitli alerjiler).

Doğayı korumanın diğer bir gerçek yüzü de kültür ve sanat yaşamının önemli bir esin kaynağı oluşudur. İster canlı ister cansız olsun doğal varlıklar çeşitli güzellikler dikkat ve düşünceyi harekete geçirici özelliklere de sahiptir ve doğanın korunması ülkeninde biyolojik zenginliklerini ortaya koyar.

Milattan onbin yıl kadar önce Trakya'nın tamamına yakın Anadolu'nun da % 65-70 oranında bir kesimi orman örtüsü ile kaplı olduğu bilimsel sonuçlardan öğrenilmektedir. Bu kuşak içinde Flora Fauna zenginlikleri ve eko-sistemlerin zenginlikleri nasıl bir kayba uğradığı da açıkça ortadadır. İşte doğal zenginliğin nasıl ortadan kaldığının açık bir perspektifini görmekteyiz. Zamanımızın şartları içinde de ülkemizde organik madde üretim miktarının ne olabileceğini aşağı yukarı hesap edebiliriz. Ülkemizin üzerine düşen yağış miktarı ve toprağımızın çektiği güneş enerjisinden hareket ederek oluşturulacak matematik modeller sayesinde hesaplamak mümkündür. Ancak ülkemizin aldığı yağış değişmiş, güneş enerjisi değişme bile yeşil örtünün erozyona uğrayıp gitmesiyle toprak zayıf düşmüştür (Yeşil örtü önemli bir aracı olmaktadır ve korunması gerekmektedir). Doğada bütün diğer canlıların yararına emek sarfeden ve üretim yapan araçlar bitkilerdir. Günümüzde kömür olarak bildiğimiz olgu milyonlarca yıl öncesinde ormanlık, petrol sandığımız denizlerdeki yaşam bitkileri idi. Eğer doğayı korumayı bir temel oturtmak istiyorsak doğayı koruma çalışmalarının temeli bitkiler olmalıdır. Ancak bunu daha bilimsel baza oturtabilmek için çevre envanteri yaparak bir çok bilim dallarının görünüşünü alarak çevresel değerlendirme ön planı yapmamız gerekmektedir. Bu değerlendirmenin bilinçli, kapsamlı bir şekilde olabilmesi için de ülkenin, bölgenin doğal verilerini çok iyi bilmek, öğrenmek gerekir, aynı zamanda bu

değerlendirme malzemesi çevre politikasında temelini oluşturur.

2872 sayılı kanun (çevre etki değerlendirmesi) geniş anlamıyla yapılacak herhangi bir faaliyetten planlama aşamasında alternatifler üzerinde değerlendirme yapılarak ekolojik dengenin bozulmadan doğal kaynaklara zarar vermeyecek faaliyetlere izin verilmiştir ve çeşitli aşamalardan geçtikten sonra hazırlanır.

Genellikle;

- Bölgede yürütülecek faaliyet alanının sınırı
- Çevresel ekolojik veriler ve verilerin çeşitli disiplinler çerçevesinde değerlendirilmesi
- Çeşitli alternatifler
- Uygulama
- Önlemler
- Sonuçların sıkı gözetimde kalması

Planlanacak faaliyet alanının sınır tespiti kolay olmamaktadır. Şehir ve kırsal kesimler arasında pilot sanayi bölgeleri ortaya çıkıp çevresel ekolojik sistemler birbirlerini tamamlayıcı olduğu için (feed back) meydana gelen eksiklik vakayı farklı bir sonuca götürebilir. Faaliyet alanı içinde iç ekolojik rapor ile dış ekolojik rapor arasında bir paralellik sağlanamaz ise zaman içinde çeşitli çevre sorunları gelişir.

Haliç'e uzun seneler boyunca çeşitli atıkların bırakılması su, hava, toprak kirliliğinin yanı sıra zayıf ve ağır sanayii kirlilikleri de su içi hayatı etkilemiştir.

Örneğin; atık şeklinde bırakılan tehlikeli radyoaktif kalıntılar, ağır metaller, parçalanmaları çok uzun süre alan organik maddeler, pestisid ve herbisidler çevreyi kirlendikten sonra kirlenen çevrenin kısa sürede eski dengesine kavuşmasını da zorlaştırmaktadır. Değerlendirme çalışmaları içinde yanardağ aktiviteleri, zelzele, su baskınları toprak erozyonu, meteorolojik koşullar gibi doğal verilerin istatistiklerin de incelenmesi gerekir.

Doğal kaynakların değerlendirme yöntemleri:

- a- Metodolijiler (üst üste koyma metodu)
- b- Teknik şekiller (matematiksel modeller)

Ekolojik sistemlerin ana temeli biyolojik varlıklardır, bu canlı varlıkların bitki ve hayvanlarda görülen kimyasal bileşiklerin gizli ve özel bir güçle meydana gelen organizmalar dışında elde edilmesinin imkansız olduğuna inanılmıştı. Alman kimya bilgini

Freidrich organik bir birleşen olan üreyi sentetik olarak elde edince bilim adamları arasında şok tesiri oldu. Ve 1860'lı yıllarda Berthelot tarafından birçok hidrokarbon alkol ve yağların sentetik olarak elde edilmesi sonucu kimyasal bileşiklerde meydana gelen değişiklikler, doğal kaynaklar, canlı cansız üzerinde yaptığı zararları da belirlenmeye başlandı.

Gerçekte zararları belli başlı şu noktalarda toplamak mümkün.

Hareket etme
Beslenme
Sindirme
Taşıma
Birleştirme
Büyüme
Boşalma
Duyarlılık ve Üretim

Canlı varlıklar diğer bir canlıyı meydana getirmek için doğal kaynakları (hava, su, toprak, yeşil örtü) kendi ölçülerinde kullanmaktadırlar. Ancak tarımsal analizlerde verimin düşmesi mikroorganizmaların yitirilmesini uzun vadede arazinin çorak hale dönüşmesi aynı zamanda sosyal çevrede de değişiklikler meydana getirmiştir (Örneğin; Bursa ovasının elden çıkması, arazideki kullanım şeklinin bilinçsizce değişikliğe uğraması).

Çevre faaliyetlerinin birbirini nasıl etkileyeceğini önceden görebilmek ve gelişmelere göre önlemler hazırlamak ve bir çok bilim dalı ile ortak çalışmaya girmek gereklidir. Sorunlar tümüyle teknik bazda çözülür diye bir garanti yoktur. Yalnız ekolojik planlamayı ve Eko-sistemini sağlıklı dengeli bir baza oturtmak için üst üste koyma sistemi çözümlere kolaylık getirmiştir.

- 1) - Deniz dibi topoğrafyasının incelenmesi
 - Kara topoğrafyasının incelenmesi
 - Emniyet haritası (toprak altı tüm verilerinin işlenmesi)
 - Yeraltı suları, akış yönleri
 - Yeraltı yastık sular
 - Manyetik sular
 - Termik sular
 - Petrol kaynakları
 - Mineral sular
 - Madenler
 - Radyoaktif alanlar
 - Özel kirli alanlar
 - Fay hatları
 - Fay hatlarının kılcal damarları
 - Doğal göçükler
 - Yanardağ dip çekirdekleri

2) Bu verilerin ışığı altında alansal yayılma (demagrafik) haritalama

- Tarım arazilerinin belirlenmesi (1-8 sınıf arası)
- Topoğrafyaya göre kullanım alanlarının belirlenmesi
- Estetik ve doğal güzelliklerin işlenmesi
- Hava kalitesini belirten haritalar
- Meteorolojik haritalar (yağış, don, dolu, rüzgar, sağnaklar, buzlanma vs.)
- İsi haritaları (Topoğrafyaya göre incelenecek)
- Toz haritası
- Bitki türlerini gösteren haritalar (orman, meralık çayır, bataklık, sulak gibi)
- Hidrolojik Haritalar
 - Yüzey su akışları, toplama alanları, taşkın sahaları
 - Sellerin oluşturduğu kesim,
 - Sedimentasyon'un çok olduğu yöre
- Ekolojik Harita
 - Bütün verilerin değerlendirilip (neticenin işlendiği harita)
 - Faaliyet alanlarının belirlenmesi (sanayi, konut, turistik, sportif, kültürel, ticari vs.)

Sosyolojik Çevre

- Kültürel özellikler
- İç göç, dış göç oranları
- Sosyal kuruluşlar
- Psikolojik sağlık (yeşil alan, dinlenme rehabilitasyon alanları)

Pearce 1983 yılında üst üste (overlay) koyma sistemiyle yaptığı planlamalarda yanılğı payının daha az olduğunu izlemiştir. Bilhassa toprak altı zenginliklerinin ülke ekonomisi için önemli olması ve gelişi güzel kullanımların kısıtlanması için dengeli bir planlama sağlanması şarttır.

Bu çeşit çalışmalar neticesinde bölgenin sağlıklı bir planlama içinde gitmesini sağlar.

KAYNAKÇA

Canter L.W. 1977 **Environmental Impact Assessment** Mc.Grow-Hill New-York.

Clark B.D. 1979 **Environmental Impact Assessment Seminar on Enviromental Impact** Ass. New Delhi India.

Muniv R.A. 1979 **Environmental Impact Assessment Scops Report 5**, 2 nd edition John-Wiley Chichester England.

Tonlinson 1984 **Environmental Heath Impact Assessment** A.Revien of its Statas Environmental Management for developing countries envitek A.Ş. İstanbul.